

УДК 347.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.23>

СУДОВИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ

Кучер В.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID:0000-0003-0877-5735
e-mail: kucherlviv@ukr.net*

Кучер В.О. Судовий спосіб захисту прав пацієнтів.

Охорона здоров'я є пріоритетною галуззю суспільної діяльності, метою якої є надання медичного обслуговування. Незважаючи на достатню законодавчу базу, не достатньо розробленими є питання цивільно-правового захисту прав пацієнтів, оскільки останні регламентуються чисельними різногалузевими законами та підзаконними актами, що ускладнює їх застосування та тлумачення.

Захист прав пацієнта може здійснюватися в неюрисдикційній та юрисдикційній формах. Неюрисдикційний захист прав пацієнта передбачає самозахист своїх прав і законних інтересів. В свою чергу юрисдикційний – це адміністративний порядок відновлення порушеного права або захист порушених прав та інтересів у судовому порядку. У випадку порушення цивільних прав та інтересів особа має право звернутися до суду за захистом особистого немайнового права.

При договірній відповідальності її форми та розміри можуть встановлюватися як законодавчо, так і безпосередньо умовами укладеного договору. Натомість, позадоговірна відповідальність регулюється виключно законодавчими нормами. Умови виникнення зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди життю або здоров'ю громадян під час надання медичної послуги ідентичні тим, що існують у всіх деліктних зобов'язаннях: шкода, протиправність, причинно-наслідковий зв'язок, вина. Специфіка таких зобов'язань визначається характером медичної діяльності.

В умовах реформування цивільного законодавства реалізація державної політики щодо охорони здоров'я фізичних осіб можлива лише шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів, які спрямовані на відшкодування шкоди та відновлення майнового становища пацієнта у разі надання неякісних медичних послуг. В цивільному законодавстві доцільно передбачити норму, яка б визначала підстави притягнення медичного працівника до відповідальності у разі надання неякісної медичної послуги пацієнту. Розмір відшкодування повинен визначатися судом з урахуванням характеру завданих ушкоджень, ступеня вини медичного працівника, а також інших обставин справи. Медичний заклад, в якому працює медичний працівник, повинен нести додаткову відповідальність за шкоду, завдану пацієнту, якщо не доведе, що він вжив усіх залежних від нього заходів для запобігання шкоди або для її зменшення.

Ключові слова: цивільне право, особисті немайнові права, система охорони здоров'я, медичні послуги, право на медичну допомогу, права та обов'язки пацієнтів, відповідальність за порушення права на медичну допомогу, делікт, цивільно-правова відповідальність.

Kucher V.O. Judicial method of protecting patients' rights.

Healthcare is a priority area of social activity, the purpose of which is to provide medical care. Despite a sufficient legislative base, the issues of civil law protection of patients' rights are not sufficiently developed, since the latter are regulated by numerous multi-sectoral laws and by-laws, which complicates their application and interpretation.

Protection of patient rights can be carried out in non-jurisdictional and jurisdictional forms. Non-jurisdictional protection of patient rights involves self-defense of their rights and legitimate interests. In turn, jurisdictional is an administrative procedure for restoring a violated right or protecting violated rights and interests in court. In the event of violation of civil rights and interests, a person has the right to apply to court for protection of personal non-property rights.

In the case of contractual liability, its forms and sizes can be established both legislatively and directly by the terms of the concluded contract. Instead, non-contractual liability is regulated exclusively by legislative norms. The conditions for the emergence of obligations as a result of causing harm to the life or health of citizens during the provision of medical services are identical to those that exist in all tortious obligations: damage, illegality, causal relationship, fault. The specificity of such obligations is determined by the nature of medical activity.

In the context of reforming civil legislation, the implementation of state policy on the health protection of individuals is possible only by adopting relevant regulatory legal acts aimed at compensating for damage and restoring the patient's property status in the event of providing poor-quality medical services. It is advisable to provide in civil legislation a norm that would determine the grounds for holding a medical professional liable in the event of providing poor-quality medical services to a patient. The amount of compensation should be determined by the court, taking into account the nature of the injuries caused, the degree of fault of the medical professional, as well as other circumstances of the case. The medical institution where the medical professional works shall bear additional liability for the harm caused to the patient, unless it proves that it has taken all measures within its power to prevent or reduce the harm.

Key words: civil law, personal non-property rights, health care system, medical services, right to medical care, rights and obligations of patients, liability for violation of the right to medical care, tort, civil liability.

Постановка проблеми. Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я є найвищою соціальною цінністю. Це правило задекларовано у ст. 3 Основного закону держави. Водночас права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49 Конституції України).

Охорона здоров'я є пріоритетною галуззю суспільної діяльності, метою якої є надання медичного обслуговування. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Комплексну, високоякісну та доступну допомогу фізичним особам забезпечує система охорони здоров'я.

Українська охорона здоров'я потребує докорінних та виважених змін, що необхідно спрямувати на збереження і зміцнення життя та її створення належних умов для реалізації конституційного права на охорону здоров'я [1, с. 41].

Стан опрацювання проблематики. Питання, пов'язані з захистом прав пацієнтів у цивільному праві вирішувалися такими науковцями, як С.Б. Булеца, І.В. Венедіктова, Т.В. Волинець, А.А. Герц, О.В. Кохановська, В.І. Крат, О.В. Крилова, Г.А. Миронова, І.Р. Пташник, І.Я. Сенюта, Р.О. Стефанчук, та ін. Незважаючи на законодавчу базу, не достатньо розробленими є питання цивільно-правового захисту прав пацієнтів, оскільки останні регламентуються чисельними різногалузевими законами та підзаконними актами, що ускладнює їх застосування та тлумачення.

Як зазначає І.В. Венедіктова, Основи законодавства України про охорону здоров'я захисту прав пацієнтів не приділяють уваги взагалі. Спеціальних норм щодо захисту прав пацієнтів вітчизняне законодавство не передбачає [2, с. 58].

Метою статті є розкриття змісту цивільно-правових способів захисту прав пацієнтів, характеристика умов виникнення зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди життю або здоров'ю громадян під час надання медичної послуги, формування перспектив подальших наукових розвідок щодо деліктних зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. Поняття «пацієнт» визначено у ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Пацієнт - це фізична особа, яка звернулася за медичною та/або реабілітаційною допомогою або медичною послугою та/або якій така допомога або послуга [3].

Як зазначає Г.А. Миронова, пацієнтом фізична особа стає з того моменту, як вона вступила у правовідносини з будь-яким суб'єктом системи охорони здоров'я незалежно від того, потребує вона такої медичної допомоги чи фактично така допомога їй надається [4, с. 71].

Аналіз національного законодавства свідчить, що Україна сьогодні не має єдиного нормативно-правового акта, у якому були б визначені права пацієнтів, а їх закріплення в нормативно-пра-

вових актах різної юридичної сили та спеціалізації має несистемний характер [5, с. 73]. Так, пацієнту гарантується:

- *право на вільний вибір лікаря та вибір методів лікування.* Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років і яка звернулася за наданням їй медичної допомоги, має право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій – ст. 284 Цивільного кодексу України (далі – ЦК).

Право на якісну та безпечну допомогу. Відповідно до ст. 37 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» медичні працівники зобов'язані невідкладно надавати необхідну медичну допомогу у разі виникнення невідкладного стану людини. За несвоєчасне і неякісне забезпечення необхідною медичною допомогою, що призвело до тяжких наслідків, винні особи несуть відповідальність відповідно до закону.

На території України кожен громадянин України та будь-яка інша особа мають право на безоплатну, доступну, своєчасну та якісну екстрену медичну допомогу (ст. 3 Закону України «Про екстрену медичну допомогу») [6].

На думку О.М. Лісної, якість медичної послуги означає її відповідність нормам та стандартам, встановленим нормативно-правовими актами, вимогам, що звичайно ставляться до аналогічних медичних послуг, а також умовам договору щодо надання медичних послуг [7, с. 13].

Поняття якісної медичної послуги носить оціночний характер і під такою слід розуміти комплекс заходів, спрямованих на відновлення та збереження здоров'я пацієнта; комплекс дій медичних працівників, вчинених відповідно до закріплених в медичних стандартах правил і норм надання медичної допомоги або загально визнаних положень медичної науки і лікувальної практики. Це також своєчасне надання медичної допомоги.

- *Право на отримання достовірної і повної інформації про стан свого здоров'я.* Кожна особа має право на отримання повного обсягу інформації стосовно стану здоров'я, медичної допомоги, в тому числі медичного втручання, можливостей і умов використання результатів медичної допомоги та усіх доступних сучасних технологій – ст. 3 Європейської хартії прав пацієнтів [8].

Відповідно до ст. 285 ЦК повнолітня фізична особа має право на достовірну і повну інформацію про стан свого здоров'я, в тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я. Батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник мають право на інформацію про стан здоров'я дитини або підопічного. Крім цього відповідно до ст. 39 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» пацієнт, який досяг повноліття, має право на отримання достовірної і повної інформації про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються його здоров'я.

Право на таємницю про стан свого здоров'я. Фізична особа має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при її медичному обстеженні – ст. 286 ЦК.

Захист прав пацієнта може здійснюватися в неюрисдикційній та юрисдикційній формах. Неюрисдикційний захист прав пацієнта передбачає самозахист своїх прав і законних інтересів. В свою чергу юрисдикційний – це адміністративний порядок відновлення порушеного права або захист порушених прав та інтересів у судовому порядку.

У випадку порушення цивільних прав та інтересів особа має право звернутися до суду за захистом особистого немайнового права.

Стаття 55 Конституції України, яка є однією з фундаментальних норм, проголошує, що права і свободи громадянина захищаються судом. Ця норма визначає суд як основний інструмент забезпечення прав та свобод, надаючи кожній особі право на судовий захист.

Судовий захист права на охорону здоров'я також гарантується ст. 8 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я».

Конституційною гарантією є право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [9, с. 142].

Як зауважує М.С. Брюховецька, найбільша кількість позитивних рішень суду щодо захисту прав пацієнтів під час надання їм медичних послуг спостерігається за умови, якщо між хворим та медичним закладом укладено договір. В такому випадку, пацієнту простіше довести в судовому порядку факт порушених його прав [10].

При договірній відповідальності її форми та розміри можуть встановлюватися як законодавчо, так і безпосередньо умовами укладеного договору. Це надає сторонам певну гнучкість у визначенні обсягу відповідальності [11, с. 238].

Відповідно до ч. 1 ст. 906 ЦК збитки, завдані замовнику невиконанням або неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, підлягають відшкодуванню виконавцем, у разі наявності його вини, у повному обсязі, якщо інше не встановлено договором.

Моральна шкода, завдана внаслідок порушення умов договору про надання медичних послуг, може бути відшкодована лише у випадку, якщо сторони домовились про це заздалегідь.

Умови виникнення зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди життю або здоров'ю громадян під час надання медичної послуги ідентичні тим, що існують у всіх деліктних зобов'язаннях: шкода, протиправність, причинно-наслідковий зв'язок, вина. Специфіка цих зобов'язань визначається характером медичної діяльності [12, с. 202].

Принцип повного відшкодування заподіяної шкоди закріплено у ст. 1166 ЦК. Майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної особи відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Проаналізувавши зміст шкоди, завданої здоров'ю, С.В. Антонов під такою розуміє тілесні ушкодження органів і тканин або їх фізіологічних функцій; виникнення супутнього до основного захворювання пацієнта послідовно розвинутого хворобливого процесу або патологічного стану, що залишають після зникнення, видужання стійкі наслідки ушкодження у вигляді спотворення зовнішнього вигляду частин тіла, порушення функцій органів чи їх систем; зараження невиліковною хворобою, яка потребує тимчасової або постійної ізоляції від суспільства; безповоротне упущення можливості вилікування хворого; розвиток психічного захворювання, що виникло в результаті медичного втручання при наданні медичної допомоги [13, с. 13].

Позивачі повинні самі довести наявність завданої шкоди та оцінювати її розмір [1, с. 40]. Згідно зі ст. 22 ЦК збитки пацієнту відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачене відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Показовим є рішення Івано-Франківського апеляційного суду від 11.01.2022 р. у справі про відшкодування матеріальної та моральної шкоди за неналежне надання медичних послуг. Скасовуючи рішення, апеляційний суд звернув увагу на неправильну оцінку обставин справи судом першої інстанції. Суд першої інстанції вважав, що неможливим є встановлення особи, яка завдала позивачці шкоди, а відтак і причинний зв'язок між протиправною поведінкою такої особи та завданою шкодою. Між тим позивачка не скористалась правом на укладення письмового договору, або правом на отримання розрахункового документу (який підтверджує факт усного договору), акту виконаних робіт, чи іншого документу, який би міг засвідчити факт надання їй неякісної послуги конкретним суб'єктом господарювання. Зазначене зумовило настання для неї негативних юридичних наслідків, які унеможливають захист її інтересів в цивільно-правовому порядку.

З вказаним висновками колегія суддів не погодилася, пославшись на ст. 1166 ЦК: майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала [14]. Колегія суддів апеляційного суду кваліфікувала відносини як деліктні та ухвалила постанову про стягнення з відповідача на користь позивачки майнової та моральної шкоди.

Досліджуючи питання компенсації моральної шкоди пацієнту у разі надання неякісних медичних послуг, В.О. Савченко виділяє наступні фактори її виплати: 1) реальна наявність порушення або посягання на особисті немайнові права пацієнта; 2) наявність вини медичного працівника; 3) пацієнт самостійно повинен надавати докази наявності фізичних і моральних страждань; 4) моральна шкода компенсується незалежно від відшкодування майнової шкоди; 5) пацієнт не має верхньої або нижньої межі вимог за розміром компенсації моральної шкоди, однак остаточне рішення приймає суд; 6) така шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не визначено договором [15, с. 140-141].

Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають

істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості (ч. 3 ст. 23 ЦК).

Аналізуючи зміст протиправної поведінки особи, яка завдала шкоду пацієнту, Верховний Суд вказав, що у деліктних правовідносинах у сфері надання медичної допомоги протиправна поведінка спрямована на порушення суб'єктивного особистого немайнового права особи, яке має абсолютний характер, - права на медичну допомогу. У сфері надання медичної допомоги протиправними необхідно вважати дії медичного працівника, які не відповідають законодавству у сфері охорони здоров'я, зокрема стандартам у сфері охорони здоров'я та нормативним локальним актам. Надання несвочасної або некваліфікованої медичної допомоги є протиправною поведінкою медичного працівника [16].

Аналізуючи вину заподіювача шкоди, Верховний Суд зауважив, що у цивільному законодавстві обов'язок доказування вини відповідача у заподіянні шкоди не покладається на позивача, оскільки має місце презумпція вини. Тобто відсутність вини у завданні шкоди повинен доводити сам заподіювач шкоди. Якщо під час розгляду справи зазначена презумпція не спростована, то вона є юридичною підставою для висновку про наявність вини заподіювача шкоди [16].

Такий же правовий висновок викладено у постанові Верховного Суду України від 19 серпня 2014 року у справі № 3-51гс14 [17] - доведення відсутності вини у спричиненні шкоди відповідно до вимог ст. 1166 ЦК покладено на відповідача.

У медичній практиці трапляються випадки порушення принципу автономії пацієнта, який є одним з найважливіших принципів сучасної медицини. Він передбачає право кожної людини на самостійне прийняття рішень щодо свого здоров'я, включаючи право на інформацію, право на згоду або відмову від медичного втручання, а також право на конфіденційність. Його реалізація сприяє зміцненню довіри між лікарем і пацієнтом.

Відповідно до ст. 284 ЦК надання медичної допомоги фізичній особі, яка досягла чотирнадцяти років, провадиться за її згодою. Така згода не вимагається у невідкладних випадках, за наявності реальної загрози життю фізичної особи. У такому випадку медична допомога надається без згоди фізичної особи або її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника.

7 березня 2000 року пацієнтці Людмилі Майбороді львівські лікарі видалили нирку без її згоди та навіть не повідомили її про це після операції. Європейський Суд з прав людини вказав, що такі дії неприпустимі і пацієнт має право на інформовану добровільну згоду на медичне втручання [18].

Висновки. Питання забезпечення права на охорону здоров'я залишається актуальним та потребує подальшого дослідження. В умовах реформування цивільного законодавства реалізація державної політики щодо охорони здоров'я фізичних осіб можлива лише шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів, які спрямовані на припинення порушення, поновлення або визнання цивільного права, відшкодування шкоди правомочній особі та відновлення майнового становища пацієнта у разі надання неякісних медичних послуг.

В цивільному законодавстві доцільно передбачити норму, яка б визначала підстави притягнення медичного працівника до відповідальності у разі надання пацієнту неякісної медичної послуги. Розмір відшкодування повинен визначатися судом з урахуванням характеру завданих ушкоджень, ступеня вини медичного працівника, а також інших обставин справи. Медичний заклад, в якому працює медичний працівник, повинен нести додаткову відповідальність за шкоду, завдану пацієнту, якщо не доведе, що він вжив усіх залежних від нього заходів для запобігання шкоди або для її зменшення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мироненко В.П. Проблеми нормативно-правових актів щодо захисту прав лікарів і пацієнтів. *Медична інформатика та інженерія*. 2017. № 1. С. 38–42.
2. Венедіктова І.В. Проблеми захисту прав пацієнтів у світлі спеціального українського законодавства. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення): матеріали II Всеукр. наук.практ. конф. (Львів, 17–18 квіт. 2008 р.)*. Львів, 2006. С. 57–60.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

4. Миронова Г. А. Право на медичну допомогу: цивільно-правова характеристика. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Вип. 13. С. 67–71.
5. Лісничка О. Права пацієнтів у міжнародних документах і національному законодавстві України. *KELM*. 2020. № 4. Vol. 2. С. 69–75.
6. Про екстренну медичну допомогу: Закон України від 5.07.2012 № 5081-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text>.
7. Лісничка О.М. Цивільно-правовий захист прав пацієнтів в Україні. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2021. 20 с.
8. Європейська хартія прав пацієнтів в Україні. URL: <https://phc.org.ua/sites/default/files/uploads/files/hartia.pdf>.
9. Суворова К.С. Судові форми захисту прав пацієнтів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 141-142.
10. Брюховецька М.С. Судовий захист прав пацієнтів у медичному праві України. <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/9739>.
11. Смолівий А.В. Правові аспекти цивільно-правової відповідальності медичних працівників за порушення прав пацієнтів при наданні медичних послуг: сучасні виклики та перспективи вдосконалення законодавства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 236–240.
12. Дроздова О.В. Цивільно-правовий захист прав пацієнтів в контексті практики Європейського Суду з прав людини: дис. ... канд. юрид. наук, 12.00.03. Х., 2017. 243 с.
13. Антонов С.В. Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2006. 206 с.
14. Постанова Івано-Франківського апеляційного суду від 11.01.2022 у справі № 344/3764/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102616292>.
15. Савченко В.О. Медичні послуги як об'єкт цивільних правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2014. 188 с.
16. Постанова Верховного Суду від 21.04.2021 у справі № 648/2035/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96544653>.
17. Постанова Верховного Суду України від 19.08.2014 у справі № 3-51Гс14. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vsu_vid_19_08_2014_roku_u_spravi_3_51gs14.
18. Справа «Майборода проти України» (Заява № 14709/07). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i82#Text.